

АКТУЕЛНОСТ ТЕОРИЈЕ ЕЛИТЕ ДАНАС

У раду се указује на актуелност теорије елите за разумевање социјалне стратификације друштава у транзицији.

Постоје бројне и разноврсне варијанте теорије елите. Три су основне: конзервативна, критичка и либерална. Конзервативно схватање полази од става да је подела на елиту и масу природна и вечита. Чланови елите имају особине које немају остали чланови друштва. Однос елите и масе у друштву је као однос душе и тела. Зато упоредо морају да постоје и елите и масе. Критичко схватање се не разликује много од конзервативног. Разлика између њих је, пре свега, у томе, што конзервативно оправдава елиту и прихвата је као нешто што је природно и нормално, док је критичко такође прихвата, али је и критикује. Либерално схватање елите је неутралније и напредније од оба претходна. То сватање моћи елита не тумачи природном способношћу чланова елите, већ функционалном сложеношћу развијених друштвених заједница којима не могу управљати необразоване и неспособне масе. Југословенска међунационална криза је на свој начин потврдила теорију елите. Потврђена је теза да се политичка и друштвена моћ нужно у свим друштвима, па и у нашем, налази у рукама малог броја људи, односно да "мали број влада", а да се "великим бројем влада". Док теорија елита говори о некомпетентности масе за власт, за владање и одлучивање, јер не поседује битне квалитете, југословенска криза је показала да је и код политичких елита у бившим југословенским републикама постојала управљачка некомпетентност и неспособност за владање. Једна од последица тога је и распад претходне Југославије.

Ове теорије су се оформиле као савремене немарксистичке теорије о структури и завитку друштва. Марксистичком схватању класне структуре друштва и постојања двеју основних (поларних) класа елитисти супротстављају учење о елити и маси, а учењу о класној борби супротстављају учење о кружењу елите, тј. о смењивању елите.

Са становишта друштвене стратификације, ове теорије посебно истичу елите, схватајући их као више друштвене структуре које настају из социјалног ткива сатканог из једног или из више друштвених слојева, односно класа. Припадници елита се разликују од осталих чланова друштва по томе што имају неке особине које остали немају: социјално порекло, образовање, звање, знање, таленат, интелигенцију, лукавство, организационе способности и сл.

Теорија елита је настала, најпре, у оним западноевропским земљама које су имале најмање демократске традиције, односно у којима је

”закаснила демократија”. Такве су биле Италија и Немачка. Заправо као постојбина торија елита узима се Италија. То није случајно. Она је крајем XIX и почетком XX века преживљала огромну кризу парламентарне демократије. То је изазвало разочарење и скептицизам код либерала, међу којима је био и Гаetano Моска, који се сматра творцем ове теорије.

Социјални амбијент настанка теорије елите представља криза парламентарне демократије настале на таласима нарасле плиме радничког незадовољства, с једне и супротстављања буржоаске класе, с друге стране. Зато је и циљ теорије елите био двострук: омогућавање успешнијег деловања десничарских снага у решавању политичке кризе и освајање власти и директно супротстављање и заустављање нарастајућих радничко-класних интереса и утицаја.

Теорија елите као сноп обједињава различите нијансе и струје. Све оне имају нешто заједничко, али и нешто специфично. Оно што је заједничко за све варијанте елитистичких теорија јесте схватање да у сваком друштву постоји елита (утицајна и моћна мањина која влада) и маса (огроман број осталог становништва којим се влада).

Таква биполарност не постоји само код друштава у прошлости већ се односи и на друштва у садашњости, па и на друштва у будућности. Следбеници Моске и Парета истичу да се тај модел друштвене структуре односи на друштва свих времена. То значи да ће то важити и у постсоцијалистичким, односно комунистичким друштвима, будући да ће основне класе тада нестати са политичке сцене.

Основне разлике између појединих варијанти елитистичких теорија налазе се у различитим схватањима узрока који доводе до настанка елите. Тако Парето полази од ”резидуа” - природних предиспозиција људи за припадност елити или маси. За Моску је елита ”политичка класа” која је супериорнија од масе по томе што је организована. А. Росе схвата елите као групе људи које остварују већу социјалну активност. Енглески социолог Ботомар сматра да су основне карактеристике елите професионализам и функције. Амерички социолог Рајт Милс сматра да је за припадност елити пресудно поседовање места у друштвеним институцијама итд.

Сва ова бројна и разноврсна схватања елитиста могу се сврстати у три групе: конзервативно, критичко и либерално.

Конзервативно схватање полази од става да је подела на елиту и масу природна и вечита. Чланови елите су способнији од осталих чланова друштва. Огромна маса осталих чланова нема особине које има елита. То је маса просечних, неорганизованих, несамосталних, предодређених и принуђених да се потчињавају елити. Зато маса не може без елите, баш као што постојање елите нема смисла без масе. Однос елите и масе је као однос душе и тела.

Овакво схватање елите и односа елите и масе у сукобу је са свим напредним демократским, социјалистичким, просветитељско-рационалистичким и разним учењима о равноправности људи и националних ентитета, раса, класа.

То схватање је неприхватљиво, поред осталог и због тога што оно имплицира став да се елита регрутује из редова најспособнијих у друштвену, односно да највише положаје у друштву заузимају они који су најспособнији, највреднији, најбољи. У стварном животу то није увек тако. Чак, нажалост, чешће није тако. Чињеница је да у животу боље пролазе и заузимају значајније друштвене положаје они који боље причају од оних који боље раде. Брже и боље напредују и лакше освајају основне полуге моћи лакташи, улизице, полтрони, демагози, камелеони, нерадници, стручно неспособни него стручни, способни, вредни, образовани, честити, скромни и достојанствени људи.

Та чињеница представља најјачи аргумент који демантује разне варијанте конзервативне теорије елита. Против таквог настанка и деловања елита иступају бројни чиниоци: самосвесни, образовани и демократски настројени појединци, традиционалне демократске институције и организације, слободно јавно мњење и др.

Критичко тумачење елита се не разликује много од конзервативног. Оно је само једна његова варијанта. Разлика између та два схватања је, пре свега, у томе што конзервативно оправдава елиту и прихвата је као нешто што је природно и нормално, док критичко је такође прихвата, али је и критикује. И даље, критичко схватање, извор моћи елите не објашњава супериорношћу, већ недемократским карактером друштвених институција, злоупотребом демократије, узурпацијом и злоупотребом права и слобода људи. У том смислу овај приступ се приближава класно-конфликтном. Од њега се разликује по томе што сматра да је друштвена моћ важнија од својине, а дела на елиту и масу од поделе на владајућу и потчињену класу.

Либерално схватање елита је неутралније и напредније од прва два. Моћ елита ово схватање не тумачи природном способношћу чланова елите, већ функционалном нужношћу сложених и развијених друштвених заједница, којима не могу управљати необразоване и неспособне масе.

Либерални карактер овога схватања огледа се у чињеници да постоји слободна конкуренција између појединаца за улазак у елиту, као и конкуренција између различитих елита на нивоу глобалног друштва. То схватање дозвољава истовремено постојање елите и демократије. Ако народ не може да влада непосредно и ако у друштву постоје образоване и обавештене мање групе људи - елите, онда је и нормално да оне владају. Прогресивност овога схватања у односу на прва два огледа се у чињеници да настанак елите не сматра априори датим, већ се оне стварају од најспособнијих. У њиховом настанку и деловању постоји конкуренција. Тиме се остварује контрола моћи појединих елита и онемогућава злоупотреба власти. Елите то међусобно много ефикасније и успјешније чине, него што би то чинила маса ("суверени народ") у односу на елиту. Моћ тако схваћених елита је институционална и функционална. То значи да је поседују они који заузимају високе положаје и врше значајне улоге. По томе се ово схватање приближава функционалном концепту друштвене стратификације.

Најбоља илустрација за оваква схватања елите је анализа појединачних концепција елитиста, почев од класичних до савремених.

Анализирајући структуру друштва Парето уочава да у њему постоје два основна слоја - нижи слој - неелита и виши слој - елита. Елита се дели на владајућу и невладајућу. По њему елиту чине сви они који су због неких својих особина најуспешнији у грани, у делатности коју обављају. Ту спадају чак и жене које су успеле да "заблуде неког човека од моћи", те преко њега утичу на вршење власти у друштву. Ту спадају и лопови који краду "на велико", као и "веште вуцибатине" које варају људе на разне начине, али успевају да избегну казну.

Према Парету, владајућу елиту чине сви они који имају моћ и посредно или непосредно играју важну улогу у вршењу власти у друштву. Изворе моћи владајуће елите он види у резидуама (психолошким својствима појединаца), различито распоређеним у маси становништва. Сви остали спадају у невладајућу елиту. По њему постоје два типа владајуће елите. Он их назива "лавови" и "лисци". Лавови стичу моћ на основу своје способности за директну и оштру акцију. Они владају уз помоћ силе. Дobar пример за то су војне диктатуре. За разлику од њих лисци долазе на власт и владају уз помоћ лукавства, превара, разних комбинаторика и манипулација. Парето сматра да том типу елита припадају европске демократије.

Када елита освоји власт, настоји да је задржи што дуже. Тежећи ка том циљу она се користи свим расположивим средствима, а нарочито силом и лукавством. Највећа вероватноћа да елита задржи власт је да онемогући формирање контраелите.

У стварном животу елите не могу да остану вечито на власти. Све су оне склоне декаденцији. Губе "снагу" и "квалитет". Понекад због лагодног живота и привилегија власти постају неделотворне, млитаве, нееластичне, па се тешко могу прилагођавати новонасталим околностима. Поред тога, свакој елити недостају особине њене супротности. Елити лавова недостаје машта и лукавство да би задржала власт. Да би то надокнадила, мора да дозволи да такви из масе уђу у њене редове. Лисци се постепено инфилтрирају у центар елите и тако се промени њен карактер. Али и обрнуто. Лисцима недостаје способност за чврсту и одлучну акцију, која је повремено неопходна да би се задржала власт. Кад се та потреба укаже, онда се ствара организована мањина лавова која полако почне да осваја власт са намером да формира чврсту владу. Са временом потпуно потисне елиту лисаца и долази на власт елита лавова. И тако стално и бесконачно. Историја представља непрекидни процес кружења и смењивања елита, односно "гробље пропалих елита".

Уколико се онемогући процес освежавања елите кроз инфилтрирање других чланова са особинама које елита не поседује, доћи ће до формирања "поделите" или "контраелите" и то од најспособнијих чланова. Они ће искористити слабост владајуће елите и у погодном тренутку ће јој преузети власт.

У Паретовој теорији елита централно место заузима дилема како да владајућа елита трајно сачува власт. Али и више од тога, како да се сачува стабилност система, па макар се и смењивале елите.

Низ приговора је стављен на Паретову теорију елита. Прво, не може се елита проглашавати способнијом од масе само зато што је на власти. Историја показује да су владали и диктатори, и неспособни, чак и умоболни. Друго, нерпихватљив је његов став да мањина влада уз помоћ силе и лукавства, које он оравдава. Било је и таквих владајућих гарнитура које су биле веома обрзоване и демократски усмерене. И треће, он својом теоријом кружења елита негира револуцију, као повремену, корениту, квалитативну промену у друштву. Све касније конзервативне теорије елита задржале су овај основни став према револуцији, односно променама друштвено-економског система. Једино што извор моћи не виде у психо-социјалним диспозицијама појединаца (резидуама) већ у неким структурално-функционалистичким карактеристикама самог друштва.

Слично Парету и Гаetano Моска, такође италијански социолог, веровао је да је владавина мањине неминовна карактеристика друштвеног живота. То своје уверење заснива на историјским чињеницама. Он подсећа на чињеницу да се у свим друштвима појављују две класе - класа која влада и класа којом се влада. Владајућа класа увек малобројна, на основу политичке власти коју поседује, монополише кључне позиције у друштву и ужива све погодности које јој то доноси. Експлоатисана класа се подређује владајућој класи и живи под њеним надзором и по њеним директивама. Владајућа класа се разликује од масе којом влада по материјалним, интелектуалним, па чак и моралним особинама.

По Моски те особине нису урођене, нису резултат природне суперорности, како сматра Парето, већ су друштвено условљене. И даље, за разлику од Парета који је сматрао да се особине које су потребне за владавину елите исте за сва друштва и за сва времена, Моска доказује да се оне разликују од друштва до друштва. У неком друштву за улазак у елиту је битна храброст и јунаштво, у другом друштву за то је потребна вештина и способност стицања богатства.

Такође, за разлики од Парета који се сматрао да су и модерне демократије облик доминације елита, Моска доказује да постоје битне разлике између демократије и осталих облика владавине елите. За разлику од система које имају затворене друштвене групе (касте, сталежи), у демократији елите су отворене, у њих се релативно лакше улази и оне се стварају од широке лепезе друштвених слојева. Резултат тога је чињеница да су у одлукама које доноси елита садржани интереси великог броја друштвених слојева. На тај начин већина становништва почиње да стиче контролу над владом у друштву. Са процесом демократизације друштва, односно са развојем буржоаске парламентарне државе, све шири круг се укључује у политички живот. Међутим, то не иде до потпуног укључивања целокупног народа у политичку власт. Никада не може да влада народ целином свога бића, да сви учествују у управљању. Управљање увек мора да буде представничко. Моска је задржао негативно мишљење о масама. Он сматра да се право управљања може проширити до нивоа средње класе, али не испод тог нивоа. Због тога је остао до краја "елитист".

Посебну пажњу заслужује теорија елита америчког социолога Рајта Милса. За разлику од Парета и Моске који су дали своје верзије теорије елите веома амбициозно, сматрајући да могу да важе за сва друштва и за сва времена, Милс је своју теорију елите дао са мање амбиција, на бази анализе америчког друштва средином XX века. Међутим, актуелност његове теорије данас је толико да се може рећи да је писана за америчко друштво с краја XX века и почетка XX века.

За разлику од раних теоретичара елита, он верује да владавина елита није неизбежна. У односу на Парета који чак са цинизмом прихвата доминацију елита, Милс их из корена осуђује.

Он сматра да је то нова појава у америчком друштву која се не може објаснити психолошким, већ институционалним разлозима. Структура институција у систему је таква да они који су на челу најзначајнијих институција и држе командне позиције, имају валст. Основне институције у систему, по њему, су привреда, војска и државна администрација. Они који се налазе на челу тих институција чине елиту. Зако постоје три основне елите (економска, војна и политичка). Међутим, како су им интереси веома блиски, у пракси се оне стапају и чине јединствену владајућу мањину коју Милс назива "елита власти". Зато елита власти покрива јединствене интересе економске, војне и политичке моћи. На пример, 50-их година овог века Милс тврди како је "амерички капитализам сада добрим делом војни капитализам". Дакле, ако тенкови, топови и ракете куљају из фабрика, задовољени су интереси и привредне и војне елите. Исто тако велики бизнис и држава "више се не могу схватити као два одвојена света". Политичке вође су "помоћници" привредне елите и њихове одлуке се систематски доносе у корист циновских корпорација. Као резултат подударана привредне, војне и политичке моћи настаје елита власти, која влада америчким друштвом и доноси најзначајније одлуке за живот, опстанак и развој друштва ¹.

Кохезију јединства елите власти чини и слично социјално порекло њених припадника, сличан ниво и врста образовања, животни стил, сличне каријере, сличан углед који узивају, сличан систем вредности, животне аспирације, исти ексклузивни клубови у којима се срећу. То их зближава и чини основу поверења и сарадње. Особље стално циркулише унутар елите власти. На пример, директор неке корпорације може да постане политичар или обрнуто, генерали седе у управним одборима великих фирми.

Политичари утичу на постављање челних људи у великим привредним корпорацијама. Челници великих привредних корпорација наручују рекламе, спонзоришу средства масмедија, а преко њих утичу на јавно мњење. Обликовањем јавног мњења утичу на избор политичара. И једни и други утичу на статус и судбину војне елите, тражећи исовремено у њој подршку и сигурност.

Милс доказује да америчким друштвом влада елита власти, "досад невиђене моћи и неодговорности". Она доноси епохалне одлуке као што је улазак САД у 2. светски рат, бацање атомске бомбе на Хирошиму и Нагасаки. Иако су такве одлуке од најширег друштвеног интереса, елита

власти никога не пита, нити пак коме одговара за своје поступке. Политички живот је унифициран и умртвљен. Политичке странке и владајућа и опозиционе су стављене у исти положај немоћи према владајућој елити. Још тежи је положај "човека из масе" који је подвргнут "инструментима психичке контроле и манипулације". Масовни медији којима управља владајућа елита говоре му шта да мисли, шта да ради, шта да осећа и чему да се нада. Немоћан да утиче на кључна глобална питања данашњице и сутрашњице, он се окреће себи, својој породици, своме послу, својим хобијима. Неометана контролом јавности, елита моћи се мирно бави својим интересима моћи и повећањем сопственог угледа и утицаја.

Милсова теорија елите власти је доста хваљена и критикована. Критичари му замерају да он више наслућује него што доказује. Тако његов најстрожи критичар Роберт Дал тврди да Милс¹ доказује како елита власти будући да заузима најзначајније позиције у друштву има "потернцијал за контролу". Али, "потенцијал за контролу није еквивалент стварној контроли".

Милсовој теорији елите власти стављају се и примедбе методолошког карактера. Да би суд био валидан, он мора да се заснива на већем броју конкретних случајева. Код њега то очито није био случај. Међутим, многи примери (од 50-их година кад је Милс објавио своју теорију, од Хирошима до Босне) више су него довољни да потврде ту његову теорију. Зато она данас делује много убедљивије него у периоду када је настала.

На крају, битно је да се истакне да Милс одбацује Марксов концепт "владајуће класе" Као главни аргумент за то наводи да је "класа" економски, а да је "владавина" политички појам. Зато би испало да је "владајућа класа", лоше компонован израз који би указивао на теорију да економска класа влада политички. То уноси забуне у Милсову теорију о елитама. Раздвајање економске од политичке сфере друштва, па према томе и политичке од економске моћи, ствара тешкоће при покушају њиховог спајања. У том смислу постаје нејасно шта је основа спајања све три елите. Откуд то да припадници ове три елите имају слично порекло, образовање, статус, углед, моћ?

Класе нису чисто економска категорија, а извори политичке моћи битно се редукују ако им се изузме економски супстрат. Категорија моћи схваћена изван материјалних интереса, одвојено од својине и поделе рада, подложна је разним мистификацијама. Непрецизно одређен појам моћи није у стању да одигра улогу централне категорије једне развијене теорије друштвене структуре.

Теорији елита су стављене бројне примедбе. Оне се односе како на њен приступ, тако и на начин закључивања. Међутим, она је добила и доста похвала за прецизно идентификовање правих центара моћи у

1 Michael Haralambos: Uvod u sociologiju, „Globus“, Zagreb, 1989, str 112-117.

друштву, за уочавање дистрибуције моћи, као и за адекватна тумачења односа елите и масе.

Суптилнија анализа тих односа у било ком друштву показале да теорија елите, поготово њена либерална варијанта, има потврду у пракси. И то не само на примеру САД, Немачке и Италије већ у већој или мањој мери у сваком друштву.

Југословенска међунационална криза, која је имала драматичан ток и трагичне последице, на свој начин је потврдила теорију елита. Потврђене су тезе да се политичка и друштвена моћ нужно у свим друштвима, па и у нашем, налази у рукама малог броја људи, као и да "мали број влада", а да се над "великим бројем влада".

Док теорија елита говори о некомпетентности масе за власт, за владање и одлучивање, јер не поседују битне квалитете, југословенска криза је показала да је код политичких елита у бившим југословенским републикама постојала управљачка некомпетентност и неспособност за владање. То је имало за последицу распад претходне Југославије. То стање је произашло из чињнице да је већина људи на најодговорније функције у привреди и политици бирана по разним кључевима, односно по подобности, а не по способности. Језгру елите то је давало широке могућности за разне облике манипулације, узурпације и злоупотребе власти.

Па и данас, после увођења и афирмације вишестраначког политичког система, актуелност теорије елита се не смањује. Напротив, она расте, и то како код нас, тако и у свим друштвима у транзицији. То показују бројни параметри:

Преко ноћи је измењен систем вредности, схватања и обрасци понашања људи;

Несхватљивом брзином настају групе, економски веома богатих и политички веома утицајних људи, а на другој страни огромне масе осиромашених, разочараних и уплашених људи;

Као вође разних политичких опција, односно странака, афирмишу се веома екстремни, а некада скоро непознати људи;

Најшире народне масе често реагују мимо очекивања, што показују изборни резултати и повремени политички наступи.

Класична подела на богате и сиромашне све више добија израз кроз поделу на познате, моћне и утицајне и на анонимне, обесправљене, без моћи и утицаја. Све више долази до изражаја подела на малобројне елите које владају и огромне масе којима се влада. Облици манипулације владајућих елита масама су бројни, разноврсни, перфидни. Најжешћи су у периоду избора када се појављују бројни мисионари и сами лидери са својим демагогијама, обећањима, молбама, претњама и застрашивањима већ упашених и збуњених огромних маса народа, бирача.

Нормални критеријуми вредновања људи: рад, знање стручност, моралност - све више уступају места другим критеријумима: богатство, политички положај, функције, мић утицај, припадност разним лобијима. Уз часне изузетке, остварује се процес негативне кадровске селекције. Све је чешћа појава да се вредни, паметни, стручни, честити и

скромни повлаче у свој свет живота и рада. У створене празне просторе улећу агресивни, људи често сумњивог морала, настојећи свим средствима да освоје кључне позиције власти и моћи.

Такво стање долази до изражаја нарочито у периоду крупних криза и потреса, какав је период транзиције у бившим социјалистичким земљама. Са изласком друштва из кризе, стабилизацијом политичког и економског система, поменути процеси добијају свој природни, нормални ток и облик.

Литература:

- В. Петковић, Социологија, Економски факултет, Београд, 1997.
А. Секулић, Теорија политичке класе, Радничка штампа, Београд, 1982.
Д. Жубринић, Марксизам и теорије елита, Школска књига, Загреб, 1975.
М. Матић, Политичка мисао Џ. Рајта Милса, ИДН, Београд, 1966.
R. Michels, Political Parties, A sociological Modern democracies (1911)
i First Lectures in Political Sociology (1915)
Р. Милс, Елита власти, Култура, Београд, 1964.
Т. Ботомор, Елите и друштво, Седма сила, Београд, 1966.
В. Становчић и Александар Стојановић, Бироократија и технократија, т. I-II, Седма сила, Београд, 1966.
В. Султановић, Друштво, елите и технократија, Веселин Маслеша, Сарајево, 1980.

CURRENT THEORY OF TODAY'S ELITE

- Presented in this work is the current theory of the elite in order to gain a better comprehension of the stratification of a society in transition.

Numerous and different variants of elitist theory exist. The three basic types are: conservative, critical and liberal. The conservative understanding begins from the position that the division between the elite and the masses is a natural and everlasting one. The members of the elite possess certain characteristics that other members of the society do not. The relationship between the elite and the masses in society is like the relationship between soul and body. It is for this reason that the elite and the masses must parallelly exist. The critical point of view does not significantly differ from the conservative one. The primary difference between the two is that the conservative understanding justifies the elite, and accept it as something that is natural and normal, while the critical comprehension also accepts the elite, but nevertheless criticizes it. The liberal understanding of the elite is a neutral and more progressive one from the preceding two. The liberal comprehension of the power of the elite does not interpret it as the natural ability of the members of the elite, but rather as the functional complexity of developed social groups, which cannot be lead by the uneducated and inept masses.

The Yugoslav national crises, in its own manner, has confirmed elitist theory. The thesis that political and social power is necessary in all societies, thus even in ours, is present in the hands of a small number of people, such that „a small number governs...“ While the elitist theory explains the incompetence of the masses in holding power, in governing and in decision making, because the masses do not possess the important qualities, in fact the Yugoslav crisis has shown that among the political elite of former Yugoslav Republics, administrative incompetence and the inability to govern existed. One of the end results of this is the disintegration of the Former Yugoslavi.